

Aldona Bieniek, Agnieszka Wacnik, Krystyna Wasylińska, Irena Gluza

ROLA ROŚLIN W ŻYCIU DAWNYCH MIESZKAŃCÓW KRAKOWA: NAWARSTWIENIA ARCHEOLOGICZNE JAKO ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Warstwy archeologiczne i osady naturalne, ukryte pod zabudową miast o starym rodowodzie, zawierają pozostałości roślin, które są cennym źródłem informacji o środowisku przyrodniczym, w jakim żyli mieszkańcy dawnych osiedli, o ich gospodarce i przejawach życia duchowego, wyrażających się w sztuce i praktykach kultowych. Zainteresowanie szczątkami roślin zachowanymi w nawarstwieniach archeologicznych Krakowa początkami swymi sięga lat 30. dwudziestego wieku, kiedy to w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych na Rynku Głównym znaleziono owoce i nasiona wielu gatunków roślin (W. Szafer 1931, npbl.). Jednakże na większą skalę badania archeobotaniczne podjęto w Krakowie dopiero po II wojnie światowej, koncentrując się na obszarze Starego Miasta i dzisiejszej Nowej Huty. Niniejszy artykuł dotyczy tylko Starego Miasta. W badaniach archeobotanicznych prowadzonych na tym terenie można wyróżnić dwa etapy szczególnie intensywnych prac, starszy przypadający na lata 1950-1975 i młodszy trwający od r. 2003 do chwili obecnej.

W starszej fazie badań uzyskano bogate materiały roślinne ze wzgórza wawelskiego oraz z kilku punktów na terenie średniowiecznego Okołu i Rynku Głównego. Składały się na nie owoce, nasiona, drewno, mchy, zarodniki i pyłek różnych roślin, datowane na okres od poł. IX w. do czasów nowożytnych. Opracowania dotyczące Rynku Głównego związane były z badaniami archeologicznymi prowadzonymi we wczesnych latach 60. dwudziestego wieku przy okazji poprzedniej zmiany jego nawierzchni. Rezultaty tego etapu badań ukazały się w kilkunastu publikacjach (Gluza 1970; Jedliczka 1965; Karczmarz 1979; Pawlikowa 1965, 1969; Tomczyńska, Wasylińska 1999; Wasylińska 1978, 1991; Wieserowa 1979).

Drugi etap badań wiąże się ze wzrostem intensywności prac remontowych odsłaniających nowe, niezaburzone profile osadów w różnych punktach na terenie średniowiecznego centrum miasta. Dzięki współpracy z archeologami i geomorfologami na terenie miasta opracowano kilka nowych stanowisk.

Do interesujących lokalizacji należy stanowisko przy ulicy Kanoniczej 17, na terenie wczesnośredniowiecznego Okołu (Bieniek i in. 2003). Badaniami karpologicznymi i palinologicznymi objęto tam osady odkryte w trzech wykopach archeologicznych na dziedzińcu Pałacu bp. Ciołka. Pomimo

bliskiego wzajemnego sąsiedztwa tych wykopów zachowane w nich zespoły szczątków roślinnych znacznie różniły się między sobą. Tłumaczyć to można specyficznym charakterem materiałów archeobotanicznych odzwierciedlających ściśle lokalną florę. Dane palinologiczne pozwoliły stwierdzić, że sedymentacja osadu następowała w krajobrazie otwartym, niemal pozbawionym drzew. Odnotowano wysoką frekwencję pyłku światłolubnej roślinności zielnej, którego źródłem mogły być zarówno występujące w sąsiedztwie zbiorowiska o charakterze łąkowym, jak i pyłek zawleczony wraz z paszą dla zwierząt hodowlanych, czy odchodami. Stwierdzono wysoką liczebność pyłku zbóż, głównie w typie pszenicy (*Triticum-t.*). Wydaje się prawdopodobne, że ziarna pyłku zostały przetransportowane wraz ze ściętym zbożem i uwolnione np. w trakcie omłotów. Nie można wykluczyć, że istniały jakieś małe poletka z tymi uprawami położone w niedalekiej odległości. W próbach wczesnośredniowiecznych natrafiono m.in. na bardzo liczne owoce pokrzywy zwyczajnej (*Urtica dioica*), która mogła służyć jako podściółka izolacyjna, lub do wyrobu sznurów, tkanin i plecionek. Poza tym natrafiono tam na pojedyncze nasiona pokrzywy wilczej jagody (*Atropa belladonna*) i glistnika jaskółcze ziele (*Chelidonium majus*), które mogły być wykorzystywane do celów leczniczych.

Niezwykle bogate materiały zebrano w zachodniej części Rynku Głównego, z obszaru zajętego przez kramy (Bieniek i in. 2006). W dużej mierze odzwierciedlają one gospodarczy charakter tego terenu. Po stronie wschodniej Rynku Głównego opracowano dwa profile (Bieniek, Wacnik 2006 niepubl.), z których jeden (profil CW) obejmował szereg niezaburzonych warstw, począwszy od „humusu pierwotnego”, poprzez wczesne średniowiecze po czasy polokacyjne. Pozwoliło to na szczegółowe palinologiczne zobrazowanie historii tego obszaru, zmian form i intensywności jego eksploatacji, od porośniętego przez roślinność łąkową cmentarza po zabudowany kramami plac targowy. W profilu tym natrafiono na ślady uprawy marchwi, w postaci jej owoców specjalnie pozbawionych charakterystycznych kolców. Jest to o tyle interesujące, że dotychczas brakowało bezspornych dowodów uprawy tej jarzyny w okresie późnego średniowiecza.

Wśród wielu interesujących roślin opisanych z wczesnego i późnego średniowiecza Krakowa zasługuje na uwagę siwiec pomarańczowy (*Glaucium corniculatum*). Nasiona jego znaleziono na Rynku Głównym i na stanowisku przy ulicy Reformackiej 4 (Bieniek i in. 2007). Roślina ta występuje obecnie jako chwast upraw zbożowych m.in. na Bliskim Wschodzie i na czarnoziemach ukraińskich, a na terenie Polski pojawia się tylko sporadycznie (efemerofit). Obecność tego gatunku w badanych materiałach może być efektem zawlekania wraz ze zbożem sprowadzonym do Krakowa i niewątpliwie wskazuje na silne kontakty z terenami położonymi na południowy-wschód od dzisiejszej Polski. Roślina ta zawiera bardzo silne alkaloidy, które mogły być wykorzystywane m.in. w medycynie.

W ostatnim okresie badaniami archeobotanicznymi objęto ponadto nawarstwienia odkryte w kilku innych punktach Starego Miasta. Wymienić tu można analizy kilku prób z rejonu IX na Wawelu (Wasylikowa i in. 2006)

oraz z ogródków renesansowych królowej Bony (Nalepka 2007, w druku), analizy palinologiczne osadów odsłoniętych w wykopie budowlanym przy ulicy Krupniczej 7 (Sokołowski i in. 2006), badania wczesnośredniowiecznej fosy przy ulicy Grodzkiej 19, oraz analizy prób z dwóch wykopów z Małego Rynku.

Badania najnowsze poszerzyły znacznie zakres informacji uzyskanych w trakcie prac wykonanych w XX wieku i pozwoliły na wyciągnięcie wniosków o użytkowaniu roślin uprawnych i dziko rosnących oraz o charakterze roślinności samych osiedli i ich otoczenia. Nie ulega jednak wątpliwości, że dla uzyskania pełniejszego obrazu roli roślin w życiu mieszkańców średniowiecznego Krakowa niezwykle istotna jest dalsza współpraca badaczy różnych specjalności, umożliwiająca wymianę informacji, planowanie badań uzupełniających oraz wnikliwą interpretację wyników.

Badania dofinansowane były przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN w Krakowie Pracownię Archeologiczno-Architektoniczną "NIEGODA" z Wrocławia oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Grant nr 2PO4F 035 28)

Ryc. 1. Badania paleobotaniczne warstw kulturowych ze średniowiecznego centrum Krakowa i terenów przyległych, na tle osadnictwa z okresu IX/X w. do XIII w. AD (wg K. Radwański 1991, zmienione). a - terasa średnia, b - wzgórze, skarpy, c - tereny zasiedlone, d - rzeki i stawy, e - miejsce badań szczątków makroskopowych roślin, f - profil palinologiczny, g - miejsce badań szczątków makroskopowych i profil palinologiczny. Stanowiska: 1 - Krupnicza 7 (Sokołowski i in. 2006), 2 - Reformacka 4 (Bieniek, Wasylińska 2006 niepubl, Bieniek i in. 2007), 3 - Collegium Maius (Giżbert 1962), 4-7 - Rynek Główny: 4 - strona zachodnia, kramy (Bieniek i in. 2006, Gluza niepubl.), 5 - profil CW i jama E1 (Bieniek, Wacnik 2006, niepubl.), 6 - strona wschodnia (Wieserowa 1979, Koperowa niepubl., Gluza 1973 niepubl., Pawlikowa 1965), 7 - Ratusz (Pawlikowa 1965, Wasylińska 1965), 8 - kościół św. Wojciecha (Gluza niepubl., Pawlikowa niepubl.), 9 - Mały Rynek (Bieniek, Skawińska-Wieser 2007 niepubl., Gluza niepubl.), 10 - Grodzka 19 (Bieniek, Wasylińska 2006 niepubl), 11-15 Okół: 11 - kościół św. Michała (Wasylińska 1955 niepubl), 12 - Grodzka 52, Sąd Wojewódzki (Tomczyńska, Wasylińska 1999), 13 - Plac Wita Stwosza (Jedliczka 1956, Pawlikowa 1965), 14 - Kanonicza 17, willa B. Ciołka (Bieniek, Wacnik, Tomczyńska niepubl.), 15 - na skarpie, ul. Waryńskiego i okolice kościoła św. Piotra i Pawła (Gluza 1970, Pawlikowa 1969), 16-18 - Wawel: 16 - ogrody Bony (Nalepka 2007, w druku), 17 - rejon X (Wasylińska 1978), 18 - rejon IX (Wasylińska i in. 2006), 19 - Kazimierz, koło Starej Bożnicy (Wasylińska 1958, Reymannówna niepubl.), 20 - Zakrzówek, cmentarzysko wczesnośredniowieczne (Gluza 1977), 21 - Kopiec Krakusa (Szafer 1935)